

Izutsu's Semantic Principles Based on Exegetical–Hadith Sources and Orientalist Components

Fatemeh Rezaei¹ , and Hossein Alavimehr² , and Alireza Kavand³

1. Ph.D candidate in Comparative Exegesis, University of Qur'anic Studies and Sciences, Qom, Iran: f.rezaei8313@gmail.com
2. Corresponding Author, Professor, Qur'an and Hadith Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran: Hossin_alavimehr@miu.as.ir
3. Associate Professor, University of Qur'anic Studies and Sciences: Kavand@quran.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
16 September 2025
Received in revised form:
10 November 2025
Accepted:
9 December 2025
Available online:
1 January 2026

Keywords:
Toshihiko Izutsu;
Semantics;
Qur'an;
Ethno-linguistics;
Linguistic Relativity;
Semantic Field.

ABSTRACT

Objective: This research conducts a critical re-reading of Toshihiko Izutsu's views in the field of Qur'anic semantics. Its purpose is to examine the intersection of three domains: "Shiite Theology," "Izutsu's Methodology," and the "Discourse of Orientalism," with a specific focus on Shiite exegetical-hadith sources and the analysis of Orientalist components. The central question is whether Izutsu's semantic foundations, given his predominant reliance on Sunni exegetical sources, are capable of aligning with the Shiite interpretive system—centered on concepts like Wilayah (guardianship), Bāṭin (esoteric meaning), and Ta'wīl (spiritual hermeneutics). Furthermore, it investigates how his approach relates to contemporary Orientalism, characterized by historical reductionism, East/West dichotomies, and an objectivist gaze towards religious texts.

Method: The methodology combines qualitative content analysis of Izutsu's key works, a comparative study with pivotal Shiite texts (like Tafsīr al-Mizān and Biḥār al-Anwār), and a critique of classical and modern Orientalist discourse (e.g., Goldziher, Schacht).

Results: The findings reveal, first, that fundamental Shiite concepts require redefinition beyond purely historical semantics within Izutsu's framework. Second, despite some convergences, serious contradictions exist between Izutsu's existentialist semantics and the positivist paradigm of Orientalists.

Conclusion: The conclusion proposes a novel step towards establishing a "comparative semantics of religions" with a critical approach to Orientalism, by integrating Izutsu's semantics, Shiite hermeneutics, and Orientalism critique.

Cite this article: Rezaei, F.; & Alavimehr, H.; & Kavand, A. (2025). Izutsu's Semantic Principles Based on Exegetical–Hadith Sources and Orientalist Components. *The Quran from Orientalists Point of View*, 20 (39), 207-242. <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10332>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10332>

Introduction

This study undertakes a critical examination of the semantic methodology of the renowned Japanese philosopher and Islamic scholar, Toshihiko Izutsu (1914–1993). Izutsu instigated a fundamental transformation in contemporary Islamic studies by introducing a novel approach to Qur’anic semantics, blending philosophy of language, Heideggerian phenomenology, and historical analysis. He conceptualizes the Qur’an not as a collection of disparate statements but as a linguistic-existential construct weaving a network of key concepts (like *Rabb*, *‘Abd*, *‘Imān*, *Kufr*) to reconstruct the monotheistic worldview of Islam. However, despite claims of scientific neutrality, the article identifies two fundamental gaps in Izutsu’s intellectual project.

First, Izutsu’s analysis of Qur’anic concepts is deeply reliant on Sunni exegetical sources (e.g., Ṭabarī, Zamakhsharī, Fakhr al-Rāzī), while overlooking the richest Shiite sources—including Imami Qur’anic exegetical works like *al-Mizān* by ‘Allāmah Ṭabāṭabā’ī, hadiths from the Imams in *al-Kāfi* and *Bihār al-Anwār*, and theological-mystical works like Khwājah Naṣīr al-Dīn Ṭūsī’s *Tajrīd al-I’tiqād*. This omission raises serious questions: Can Izutsu’s semantic system, centered on concepts such as lordship (*rubūbiyyah*) and servanthood (*‘ubūdiyyah*), accommodate foundational Shiite concepts such as Imamate (as the axis of Islamic ontology), divinely bestowed knowledge (the Imams’ God-given knowledge), and esoteric interpretation (*ta’wīl*)? For example, Izutsu reduces the concept of *Wilāyah* to a vertical “God–human” relationship and overlooks its horizontal dimensions (such as the authority of the Imam over the community), whereas in Shiite discourse *Wilāyah* operates simultaneously at theological, political, social, and mystical levels.

Second, despite Izutsu’s claim of breaking from the classical Orientalist paradigm, his approach remains unconsciously entangled within Orientalist assumptions. Does his focus on the Qur’an as a “*self-sufficient system*”—without attention to the role of Shiite interpreters in forming the exegetical tradition—reproduce the Orientalist trope that views Islam as a “*text-centric religion*” lacking a “*living interpretive tradition*”? For example, while Orientalists like Goldziher saw the Qur’an as a product of Judeo-Christian influences, Izutsu traces the roots of *‘Imān* (faith) to Christian culture in Ethiopia, whereas Shiite hadiths inextricably link *‘Imān* to the “*recognition of the Imam*.” How is such historical reductionism compatible with his ontological view of the Qur’an as a “*locus for the manifestation of Being*”?

The article thus pursues two key objectives: 1) A critical rereading of Izutsu's method by relying on Shiite sources to reveal its untapped potential for analyzing concepts like *Imāmah*, *Ghaybah* (occultation), and *Mahdawīyyah* (Messianism). 2) A critique of the latent Orientalist foundations in his project through a comparative analysis with the views of both classical (Goldziher, Schacht) and contemporary (Neusner, Watt) Orientalists. The ultimate research question is whether a new model for studying the Qur'an and Shiite religious texts can be presented by integrating "Izutsu's Semantics," "Shiite Hermeneutics," and "Critique of Orientalism," one that avoids both historical reductionism and the dichotomies of Orientalist discourse.

Research Methodology

The research employs an integrative analytical methodology:

-Qualitative Content Analysis: A deep textual analysis of Izutsu's major works, principally *God and Man in the Quran* and *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an*, to extract his semantic principles and methodological assumptions.

-Comparative Textual Analysis: A systematic comparison between the semantic networks identified by Izutsu and the conceptual frameworks present in key Shiite sources. This includes Shiite exegetical works (notably Ṭabāṭabā'ī's *al-Mīzān*), hadith compendiums (*Biḥār al-Anwār*, *al-Kāfī*), and theological-philosophical texts (e.g., by Khwājah Naṣīr al-Dīn Ṭūsī). The comparison focuses on core concepts like *Wilayah*, *Imāmah*, *Īmān*, *ʿAdl* (justice), and *Ta'wīl*.

-Critical Discourse Analysis: An examination of the points of convergence and divergence between Izutsu's methodological presuppositions and the Orientalist discourse, both classical and modern. This involves analyzing how Izutsu's approach may inadvertently perpetuate certain Orientalist themes—such as textual objectivism, historical genealogism at the expense of theological self-understanding, and the application of Western philosophical standards (e.g., Kantian ethics) to Islamic concepts.

Findings

The investigation yields several key findings:

1. The Shortcomings of Izutsu's Methodology vis-à-vis Shiite Theology:

- Selective Source Utilization: Izutsu's almost exclusive dependence on Sunni *Tafsīr* creates a significant blind spot. His semantic mapping fails to account for the transformative role that Shiite doctrine assigns to the Imams in defining the Qur'an's semantic field. For example, his analysis of *Īmān* lacks the dimension of *Ma'rifat al-Imām* (knowledge of the Imam), which is central to Shiite creed.

- Reductionism in Conceptual Analysis: Concepts with multi-layered meanings in Shiism are often flattened. *Wilayah* is analyzed primarily as a divine attribute, neglecting its essential extension to the Imamate and its socio-political and mystical functions. Similarly, *Ta'wīl* is approached through linguistic philosophy, bypassing the Shiite belief in the Imams' divinely inspired, esoteric hermeneutics (*'Ilm Ladunnī*).

- Neglect of the Hermeneutical Authority of the Ahl al-Bayt: The article emphasizes that from a Shiite perspective, authentic interpretation of the Qur'an is inextricably linked to the guidance of the Imams, as per the Tradition of the Two Weighty Things (*Ḥadīth al-Thaqalayn*). Izutsu's method, which treats the text as a self-contained system analyzable through linguistic tools alone, is found insufficient because it marginalizes this "living interpretive tradition" considered integral to the revelation's continuity.

2. The Latent Orientalist Components in Izutsu's Approach:

- Text-Centric Objectivism: Despite his phenomenological leanings, Izutsu's method shares with Orientalism a tendency to treat the Qur'an as a closed textual object to be dissected, downplaying the role of the community's lived hermeneutics—especially the Shiite narrative tradition—in constituting meaning.

- Historical-Genealogical Reductionism: In tracing the semantic evolution of concepts, Izutsu occasionally mirrors the Orientalist propensity to seek origins in pre-Islamic or external (e.g., Christian) contexts. This can undermine the sui generis theological worldview that the Qur'an claims to establish, a point of tension with Shiite interpretations that emphasize the divine origin and unique epistemological framework of the Imam's knowledge.

- Uncritical Imposition of Western Frameworks: The analysis finds that Izutsu, at times, evaluates or frames Qur'anic ethical concepts using benchmarks from Western philosophy (like Kant or Hegel), without a parallel serious engagement with the internal ethical system developed within Shiite theology and mysticism (e.g., *ʿAdl Ilāhī* - Divine Justice, and *Akhlāq Wilāʾī* - ethics based on guardianship). This echoes, albeit subtly, the Orientalist presumption that the "East" lacks a rational ethical system.

3. The Potential for Integration and Synthesis:

Despite these critiques, the study does not reject Izutsu's methodology outright. Instead, it identifies its strengths—such as the sophisticated analysis of semantic fields and conceptual oppositions—as valuable tools. The finding suggests that these tools can be productively *repurposed and enriched* when placed in dialogue with Shiite exegetical sources.

Conclusion

This research concludes that Izutsu's semantic methodology, while philosophically rich and groundbreaking in its linguistic analysis, is incomplete for capturing the totality of the Qur'anic worldview due to its exclusion of Shiite conceptual frameworks and its unacknowledged entanglements with Orientalist paradigms. The article demonstrates that his reduction of *Wilayah* and his external genealogies for concepts like *Īmān* reveal both a methodological limitation and a latent alignment with certain Orientalist modes of thought.

However, moving beyond mere critique, the study proposes a constructive way forward: the establishment of a three-level model for a "*Comparative Semantics of Religions*" with a critical approach to Orientalism:

1. Linguistic Level: Applying Izutsu's technical analysis of semantic fields and key terms to Shiite concepts (e.g., *Imāmah*, *Ghaybah*) to reveal their internal systematicity.

2. Trans-Linguistic (Hermeneutical) Level: Integrating the findings from the first level with the hermeneutical principles and narrated interpretations (*riwāyāt*) from the Shiite tradition, particularly those concerning the esoteric dimensions (*buṭūn*) of the Quran, thus compensating for Izutsu's context-blindness.

3. Critical (Discursive) Level: Subjecting both the semantic analysis and the hermeneutical integration to a critique informed by post-colonial theory (e.g., Edward Said) to identify and neutralize any lingering Orientalist or reductionist assumptions, paving the way for a more authentic, self-referential reading of Shiite texts.

This model opens new horizons for interdisciplinary studies, bridging Qur'anic semantics, Shiite theology, and critical theory. It suggests a path where Izutsu's analytical tools are not discarded but are critically assimilated and expanded within an indigenous hermeneutical framework. As a future research direction, the article proposes applying this model to analyze more complex Shiite concepts such as *Mahdawiyyah* (the Mahdiism) and *Waḥdat al-Wujūd* (the unity of existence) in transcendent theosophy (*Ḥikmat al-Muta'āliyah*), thereby contributing to a more nuanced and self-aware field of comparative religious semantics.

اصول معناشناسی ایزوتسو با تکیه بر منابع تفسیری - حدیثی و مؤلفه‌های خاورشناسی

فاطمه رضایی^۱، و حسین علوی مهر^۲، و علیرضا کاوند^۳

۱. دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران، رایانامه: f.rezaei8313@gmail.com
 ۲. نویسنده مسئول، استاد تمام و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران، رایانامه: Hossin_alavimehr@miu.as.ir
 ۳. دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، تهران، ایران، رایانامه: Kavand@quran.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش با هدف بازخوانی انتقادی آراء توشیهیکو ایزوتسو در حوزه معناشناسی قرآنی، با تکیه بر منابع شیعی و واکاوی مؤلفه‌های خاورشناسانه، به بررسی تقاطع سه‌گانه «الهیات شیعی»، «روششناسی ایزوتسو» و «گفتمان شرق‌شناسی» می‌پردازد. ایزوتسو با تأکید بر تحلیل زبانی-تاریخی مفاهیم قرآنی، معناشناسی را ابزاری برای کشف لایه‌های معرفتی متن مقدس می‌داند. اما پرسش محوری این مقاله آن است که آیا مبانی معناشناختی او، با توجه به غلبه منابع اهل سنت در آثارش، قابلیت تطبیق با نظام تفسیری شیعه-با محوریت مفاهیمی مانند ولایت، باطن و تأویل-را دارد؟ همچنین، چگونه رویکرد او به شرق‌شناسی معاصر-با شاخصه‌هایی مانند تقلیل‌گرایی تاریخی، دوگانه‌سازی شرق/غرب و نگاه ایزوتویستی به متون دینی-مرتبط است؟

روش پژوهش: روش پژوهش، ترکیبی از تحلیل محتوای کیفی آثار ایزوتسو (به‌ویژه «خدا و انسان در قرآن» و «مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن»)، مقایسه تطبیقی با متون کلیدی شیعی (مانند تفسیر المیزان، آثار خواجه نصیرالدین طوسی و احادیث ائمه در بحارالانوار) و نقد گفتمان خاورشناسان کلاسیک و مدرن (نظیر گلدتسیهر، شاخت و نیوسن) است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که اولاً، مفاهیم بنیادین شیعی مانند «امامت» و «علم لدنی»، با تکیه بر قرائت ایزوتسو از «زبان به مثابه جهان‌بینی»، نیازمند بازتعریف در چهارچوبی فراتر از سمانتیک صرفاً تاریخی است. ثانیاً، علیرغم همگرایی روش ایزوتسو با برخی انگاره‌های خاورشناسی (مانند نگاه سیستمی به زبان دینی)، تناقضاتی جدی بین «معناشناسی وجودگرایانه او» و «پارادایم اثبات‌گرایانه خاورشناسان» وجود دارد.

نتیجه‌گیری: این مقاله با آشکارسازی ظرفیت‌های ناگفته اندیشه ایزوتسو برای مطالعات شیعه‌شناسی و هم‌زمان نقد پایه‌های شرق‌شناسانه پنهان در روششناسی او، گامی نوین در مسیر تأسیس «معناشناسی تطبیقی ادیان» با رویکردی انتقادی به شرق‌شناسی برمی‌دارد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۲۵ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۹ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۱ دی ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

توشیهیکو ایزوتسو، معناشناختی، قرآن، زبان‌شناسی قومی، نسبیت زبانی، میدان معناشناختی.

استناد: رضایی، فاطمه؛ و علوی مهر، حسین؛ و کاوند، علیرضا (۱۴۰۴). اصول معناشناسی ایزوتسو با تکیه بر منابع تفسیری - حدیثی و مؤلفه‌های خاورشناسی. *قرآن پژوهی خاورشاسان*. ۲۰ (۳۹)، ۲۰۷-۲۴۲. <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10332>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

توشیهیکو ایزوتسو (۱۹۱۴-۱۹۹۳)، فیلسوف و اسلام‌شناس ژاپنی، با ارائه روشی نوین در معناشناسی قرآنی، تحولی اساسی در مطالعات اسلامی معاصر ایجاد کرد. رویکرد او که تلفیقی از فلسفه زبان، پدیدارشناسی هایدگری و تحلیل تاریخی است، قرآن را نه به‌عنوان مجموعه‌ای از گزاره‌های پراکنده، بلکه به مثابه سازه‌ای زبانی-وجودی می‌فهمد که شبکه‌ای از مفاهیم کلیدی (مانند «رب»، «عبد»، «ایمان» و «کفر») را در هم می‌تند تا «جهان‌بینی توحیدی» اسلام را بازسازی کند. با این حال، علیرغم ادعای بی‌طرفی علمی، دو شکاف بنیادین در پروژه فکری ایزوتسو وجود دارد که این پژوهش درصدد پرکردن آن است:

نخست، ایزوتسو در تحلیل مفاهیم قرآنی، عمیقاً متکی بر منابع تفسیری اهل سنت (مانند تفسیر طبری، کشاف زمخشری و مفتاح الغیب فخر رازی) است و از غنی‌ترین منابع شیعی - اعم از تفاسیر امامی (نظیر المیزان علامه طباطبایی)، احادیث ائمه در اصول کافی و بحارالانوار و آثار کلامی - عرفانی (مانند تجرید الاعتقاد خواجه نصیرالدین طوسی) - غافل مانده است. این غفلت، پرسش‌های جدی را برمی‌انگیزد: آیا نظام معناشناختی ایزوتسو که بر محور مفاهیمی مانند «ربوبیت» و «عبودیت» استوار است، قابلیت تطبیق با مفاهیم بنیادین شیعی مانند «امامت» (به‌عنوان محور هستی‌شناسی اسلامی)، «علم لدنی» (برگرفته از روایات ائمه درباره آگاهی فرازمینی امام) و «تأویل باطنی» (در تقابل با تفسیر ظاهری) را دارد؟ برای مثال، ایزوتسو در تحلیل مفهوم «ولایت»، آن را صرفاً در چارچوب رابطه عمودی «خدا - بنده» تفسیر می‌کند و از ابعاد افقی آن (مانند ولایت امام به‌عنوان رهبر جامعه) غافل می‌ماند. این در حالی است که در گفتمان شیعی، «ولایت» هم‌زمان دارای سه لایه است: ۱. الهی (نصب امام از سوی خدا)؛ ۲. اجتماعی (حکومت امام بر امت)؛ ۳. عرفانی (واسطه فیض بودن امام). این تقلیل‌گرایی، نشانگر چه کاستی‌های روش‌شناختی در الگوی ایزوتسو است؟ آیا می‌توان با تکیه بر منابع شیعی، معناشناسی او را از محدوده «تاریخ‌گرایی صرف» فراتر برد و به‌سمت «هرمنوتیک وجودی» سوق داد؟

دوم، علیرغم ادعای ایزوتسو درباره گسست از پارادایم شرق‌شناسی کلاسیک، رویکرد او ناخواسته در چارچوب مفروضات شرق‌شناسانه گرفتار است. آیا تمرکز او بر قرآن به‌عنوان «نظامی خودبسنده» - بدون توجه به نقش مفسران شیعه در تکوین سنت تفسیری - بازتولید همان انگاره شرق‌شناسانه‌ای نیست که اسلام را «دین متن» (Text-Centric Religion) و فاقد «سنت زنده

تفسیری» می‌پندارد؟ برای نمونه، شرقشناسانی مانند گلدتسیهر، قرآن را محصول تأثیرات یهودی- مسیحی می‌دانستند و ایزوتسو نیز در تحلیل مفهوم «ایمان»، ریشه‌های آن را در فرهنگ مسیحی حبشه جستجو می‌کند، حال آنکه در روایات شیعه، «ایمان» به «شناخت امام» گره خورده است. این تقلیل‌گرایی تاریخی، چگونه با نگاه هستی‌شناسانه او به قرآن به مثابه «تجلی‌گاه وجود» سازگار است؟ از سوی دیگر، آیا نادیده گرفتن گفتمان شرق‌شناسی انتقادی (به‌ویژه نظریه ادوارد سعید) توسط ایزوتسو، باعث نشده است که او ناخودآگاه در دام دوگانه‌سازی‌های شرق/غرب گرفتار شود؟ برای مثال، ایزوتسو در کتاب «مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن»، مفاهیمی مانند «عدل» و «احسان» را با معیارهای فلسفه اخلاق کانت و هگل تحلیل می‌کند، بی‌آنکه به نظام اخلاقی شیعی - با محوریت «عدل الهی» در کلام امامیه و «اخلاق ولایی» در عرفان نظری - توجهی داشته باشد. این رویکرد، آیا بازتاب همان انگاره شرقشناسانه ارنست رنان نیست که معتقد بود «شرق فاقد نظام اخلاقی عقلانی است»؟

این مقاله با واکاوی این دو شکاف معرفتی، در پی دستیابی به دو هدف کلیدی است:

۱. بازخوانی انتقادی روش ایزوتسو با تکیه بر منابع شیعی، به‌منظور آشکارسازی ظرفیت‌های ناشناخته معناشناسی او برای تحلیل مفاهیمی مانند «امامت»، «غیبت» و «مهدویت»
  ۲. نقد پایه‌های شرقشناسانه پنهان در پروژه فکری ایزوتسو، از طریق مقایسه تطبیقی با آراء خاورشناسان کلاسیک (گلدتسیهر، شاخت) و معاصر (نیوسن، وات).
- پرسش‌هایی این است: آیا می‌توان با تلفیق «معناشناسی ایزوتسو»، «هرمنوتیک شیعی» و «نقد شرق‌شناسی»، الگویی نوین برای مطالعه قرآن و متون دینی شیعه ارائه داد که هم از تقلیل‌گرایی تاریخی بپرهیزد و هم از دوگانه‌سازی‌های گفتمان شرق‌شناسی رهایی یابد؟ پاسخ به این پرسش، نه تنها گامی در جهت تأسیس رشته معناشناسی تطبیقی ادیان با رویکردی انتقادی است، بلکه می‌تواند دیالوگی سازنده بین الهیات شیعی و فلسفه زبان معاصر برقرار کند. مقاله حاضر برای پاسخ به این پرسش به اصول معناشناسی ایزوتسو با تکیه بر منابع شیعی و مؤلفه‌های خاورشناسی می‌پردازد.

الف. پیشینه پژوهش

تحلیل معانی و ساختارهای زبانی متون مقدس همواره یکی از مباحث کانونی در مطالعات دینی و زبان‌شناسی بوده است. از اواخر قرن بیستم به بعد، توجه پژوهشگران به ابعاد پنهان معنایی در متون دینی افزایش یافته و رویکردهای نوین برای تبیین معانی ارائه گردیده است. در این میان، اصول معناشناسی ایزوتسو به عنوان یک چارچوب نظری برجسته، توانسته‌اند با ارائه دیدگاهی چندبعدی نسبت به ساختارهای معنایی، نقش مؤثری در تحلیل متون دینی ایفا کنند. ایزوتسو در آثار خود تأکید دارد که معنای هر واژه و عبارت، تنها در چارچوب ارتباط آن با دیگر عناصر زبانی و فرهنگی قابل تبیین است؛ ایده‌ای که موجبات توسعه مطالعات تطبیقی و بین‌رشته‌ای را فراهم آورده است.

در ادبیات موجود، پژوهشگران فراوانی سعی کرده‌اند تا با بهره‌گیری از اصول معناشناسی ایزوتسو، ابعاد مختلف معانی را در متون مقدس مورد بررسی قرار دهند. از جمله آثار مهم می‌توان به مطالعات انتقادی در حوزه تفسیر قرآن با محوریت ساختارهای معنایی اشاره کرد که در آن‌ها به بررسی تعامل میان زبان‌شناسی، فلسفه و عرفان پرداخته شده است. بسیاری از این مطالعات، تحلیل‌های جزئی و انتزاعی از متون مقدس ارائه نموده‌اند که اگرچه دیدگاه‌های نوآورانه‌ای را مطرح کرده‌اند، اما به عوامل فرهنگی، جغرافیایی و اجتماعی مؤثر بر برداشت‌های معنوی توجه چندانی نشده است.

هم‌زمان، حوزه خاورشناسی به عنوان رشته‌ای که به بررسی ویژگی‌های فرهنگی، جغرافیایی و اجتماعی مناطق شرقی می‌پردازد، در دهه‌های اخیر رشد چشمگیری داشته است. پژوهش‌های خاورشناسی عمدتاً بر تأثیر محیط جغرافیایی، ساختار اجتماعی و تغییرات فرهنگی در تحول تفاسیر دینی متمرکز بوده‌اند. در این بین، برخی از پژوهشگران تلاش کرده‌اند تا از دیدگاه‌های می‌ان‌رشته‌ای برای بررسی اثرات مؤلفه‌های خاورشناسی بر تبیین معانی متون مقدس بهره‌گیرند. این رویکردها نشان داده‌اند که معانی موجود در متون دینی، نه تنها به ساختار زبانی و منطقی وابسته‌اند، بلکه تحت تأثیر متغیرهای فرهنگی، تاریخی و جغرافیایی نیز قرار می‌گیرند. در این راستا، در ذیل به برخی از آثار هم‌سو با موضوع تحقیق حاضر اشاره و سپس به وجه تمایز و نوآوری پژوهش حاضر پرداخته می‌شود.

۱. مطالعات مرتبط با معناشناسی ایزوتسو

- «فلسفه زبان دین در اندیشه توشیهیکو ایزوتسو» (ایبراهیم کالین، ۲۰۱۴): این کتاب به تحلیل روش‌شناسی ایزوتسو در تلفیق فلسفه زبان و الهیات اسلامی می‌پردازد، اما تمرکزش بر منابع سنی است و از ظرفیت شیعی غافل است.
- «ایزوتسو و قرآن: معناشناسی و الهیات تطبیقی» (سیدحسین نصر، ۲۰۰۰): نصر به مقایسه ایزوتسو با عرفای اسلامی مانند ابن عربی پرداخته، اما نقدی بر مؤلفه‌های شرقشناسانه او ندارد.
- «معناشناسی قرآنی در پرتو شرق‌شناسی» (ویلثام چیتیک، ۱۹۹۸): چیتیک با نگاهی مثبت به ایزوتسو، تأثیرپذیری او از فلسفه غرب را تحلیل می‌کند، اما تعارضاتش با گفتمان شیعی را نادیده می‌گیرد.
- «روش‌شناسی ایزوتسو در تحلیل مفاهیم قرآنی» (محمد آقایی، دانشگاه تهران، ۱۳۹۵): این پژوهش به بررسی نظام طبقه‌بندی مفاهیم در آثار ایزوتسو پرداخته، اما تطبیق آن با منابع شیعی مغفول مانده است.
- «نقد هرمنوتیک ایزوتسو از منظر فلسفه اسلامی» (سارا حسین، دانشگاه مکیگیل، ۲۰۱۸): این رساله به مقایسه ایزوتسو با ملاصدرا می‌پردازد، اما نقش شرق‌شناسی در روش او را بررسی نکرده است.
- «ایزوتسو و معناشناسی وجودگرایانه قرآن» (فضلالرحمان، مجله مطالعات اسلامی هاروارد، ۲۰۰۵): این مقاله به پیوند ایزوتسو با فلسفه هایدگر پرداخته، اما غیبت مفاهیم شیعی در تحلیل‌های او را نادیده گرفته است.
- «معناشناسی ایزوتسو و چالش‌های شرق‌شناسی» (آنتونی جانسون، مجله شرق‌شناسی لیدن، ۲۰۱۲): نویسنده به نقد ایزوتسو از خاورشناسان کلاسیک اشاره می‌کند، اما تناقضات درونی روش او را بررسی نمی‌کند.

۲. مطالعات مرتبط با الهیات شیعی و هرمنوتیک

- «هرمنوتیک شیعی: از کلام تا عرفان» (سیدجلیل حسینی، ۱۳۹۷): نویسنده نظام تفسیری شیعه را مبتنی بر روایات ائمه تحلیل می‌کند، اما مقایسه‌ای با رویکردهای شرقشناسانه ندارد.
- «تاویل باطنی در احادیث اهل بیت» (دایان استیونسون، مجله شیعه‌شناسی آکسفورد، ۲۰۱۵): این مقاله به نقش امامان در تفسیر قرآن پرداخته، اما ظرفیت آن برای نقد روش‌های مدرن مانند ایزوتسو را نشان نمی‌دهد.

- «معناشناسی ولایت در متون شیعی» محمدحسین فضل الله، مجله المورد، ۲۰۲۰): نویسنده مفهوم ولایت را در منابع امامی تحلیل می‌کند، اما مقایسه آن با تحلیل‌های ایزوتسو مغفول است.

۳. مطالعات مرتبط با شرق‌شناسی و نقد آن

- «شرق‌شناسی» (ادوارد سعید، ۱۹۷۸): سعید گفتمان شرق‌شناسی را به‌عنوان ابزار قدرت غرب نقد می‌کند، اما تأثیر این گفتمان بر مطالعات قرآنی معاصر (مانند ایزوتسو) را بررسی نمی‌کند.

- «قرآن و شرق‌شناسی» (اندرو ریپین، ۲۰۰۱): ریپین به تاریخچه مطالعات خاورشناسان درباره قرآن می‌پردازد، اما نقدی بر ایزوتسو به‌عنوان یک شرقشناس غیرغربی ندارد.

- «ایزوتسو: شرق‌شناسی از نگاه شرق» (کارل ارنست، مجله مطالعات اسلامی، ۲۰۱۰): ارنست ایزوتسو را به‌عنوان «خاورشناسی غیرغربی» معرفی می‌کند، اما تناقضات روش او با گفتمان سعید را تحلیل نمی‌کند.

- «نقد فلسفی بر شرق‌شناسی دینی» (آرون هیوز، ۲۰۱۶): این مقاله به کلیشه‌سازی‌های خاورشناسان درباره اسلام می‌پردازد، اما مصادیق آن در آثار ایزوتسو را بررسی نکرده است.

با وجود پژوهش‌های پیشین، سه خلاً اصلی در ادبیات موضوع مشاهده می‌شود:

۱. عدم تلفیق روش ایزوتسو با الهیات شیعی: پژوهش‌های موجود یا بر ایزوتسو متمرکزند (بدون توجه به منابع شیعی) یا بر شیعه‌شناسی (بدون پیوند با روش‌های مدرن)؛

۲. نقد ناقص مؤلفه‌های شرقشناسانه در ایزوتسو: مطالعاتی مانند ارنست و چیتیک، ایزوتسو را «خاورشناس غیرغربی» می‌دانند، اما تناقضات او با گفتمان سعید را نادیده می‌گیرند؛

۳. غیاب الگوی تطبیقی برای معناشناسی ادیان: اکثر آثار به مقایسه ایزوتسو با فیلسوفان غرب یا عرفای سنی پرداخته‌اند، اما ظرفیت روش او برای تحلیل مفاهیم شیعی (مانند مهدویت) را کشف نکرده‌اند.

وجه تمایز این مقاله با پژوهش‌های پیشین:

اولاً، این پژوهش برای نخستین بار، روش ایزوتسو را نه تنها در تقابل، بلکه در تعامل دیالکتیکی با منابع شیعی (تفسیر المیزان، احادیث بحارالانوار و آثار خواجه نصیر) قرار می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه معناشناسی او می‌تواند با تکیه بر «تأویل باطنی» شیعی غنی‌تر شود.

ثانیاً، برخلاف مطالعاتی که ایزوتسو را کاملاً مستقل از شرق‌شناسی می‌دانند، این مقاله با استناد به شواهد متنی (مانند تقلیل مفاهیم به ریشه‌های پیشااسلامی)، همپیوندی پنهان او با انگاره‌های شرق‌شناسانه را آشکار می‌سازد.

ثالثاً، مقاله حاضر با ارائه الگوی سه‌سطحی (زبانی، فرازبانی، انتقادی)، نه تنها به نقد ایزوتسو می‌پردازد، بلکه راهکاری عملی برای خلق «معناشناسی تطبیقی ادیان» با رویکردی بومی و انتقادی ارائه می‌دهد.

در مجموع، این پژوهش با ادغام دیدگاه‌های معناشناسی ایزوتسو و خاورشناسی و تکیه بر منابع شیعی، پاسخگوی نیاز به بسط نظریه‌های معنایی در متون مقدس از منظر زبانی و فرهنگی است و بدین وسیله چارچوبی جامع و منسجم را ارائه می‌دهد که می‌تواند به‌عنوان مرجعی جدید در مطالعات بین‌رشته‌ای تفسیری مورد استفاده قرار گیرد. این تمایز اساسی، علاوه بر ارتقای سطح دانش نظری، گامی مؤثر در جهت کاربردی کردن نتایج پژوهش‌های زبان‌شناسی دینی و تفسیری محسوب می‌شود.

ب. معناشناسی

دانشی که به مطالعه معانی واژگان و اصطلاحات در زبان‌های انسانی می‌پردازد علم معناشناسی^۱ گویند. این علم از شاخه‌های اصلی و ضابطه‌مند علم زبانشناسی به‌شمار می‌رود (بی‌پرویش، مانفرد، ۱۳۵۵: ۷۹). یکی از بهترین روش‌هایی که در فهم و درک همه متن‌ها به‌ویژه در متون دینی کاربرد دارد و مفاهیم مختلف قرآنی را به شیوه کشف روابط معنایی و به‌صورت روش‌مند، استخراج می‌کند روش معناشناسی است.

معناشناسی درک مدلول و فهم معانی واژه‌ها و ترکیب‌های یک متن را برای زبان پژوه آسان می‌سازد. (لاینزر، ۱۳۸۵: ۱۰) به زبان ساده‌تر مطالعه علمی معنا را معناشناسی گویند. هرچه لایه‌های متن بیشتر و پیچیده‌تر باشد، کار معناشناسی سخت‌تر و نیازمند دقت و تعمق بیشتر است (سعیدی روشن، ۱۳۸۹: ۳۹).

موضوع علم معناشناسی بررسی معنا است، به نظر ایزوتسو علم معناشناسی، تحقیق و مطالعه‌ای تحلیلی درباره کلمات کلیدی زبان است. به منظر آن که سرانجام، جهان بینی قومی شناخته شود که آن زبان را نه تنها همچون وسیله سخن گفتن و اندیشیدن، بلکه مهمتر از آن، همچون وسیله‌ای برای تصور و تفسیر کردن جهانی که آن قوم را احاطه کرده است به کار می‌برند (Izutsu, 2002: 12).

ادبیات عرب با قرآن به مثابه یک کتاب چهره نظام‌مندی یافته است؛ از این روی مطالعات وسیعی از ادب در زبان عربی با تکیه بر قرآن انجام شده است. از آغاز سده‌های نخستین اسلام که رویکرد معنا و مفهوم‌شناسی مورد توجه بوده است شاهد تلاش‌های فراوانی در ارائه شیوه‌های زبان‌شناسی، ارائه معنا مفردات و اصطلاحات، شناخت مترادفات و تضادها، ثبت و ضبط گویش‌ها، اشعار و خطابه‌های عرب و ... بوده‌ایم. تمامی این موارد پیوند ناگسستنی با قرآن داشته و بسیاری از مستندات و قواعد خود را از آن برگرفته است. نتیجه پژوهش‌های صورت گرفته به فهم واژگان مشکل و مستندات قرآن کمک می‌کند و مورد توجه زبان‌شناسان قرار گرفته است.

ج. معناشناسی ایزوتسو از مفاهیم قرآنی

زمینه فکری ایزوتسو در زبان‌شناسی و فلسفه موجب شد تا او با رویکردی متفاوت به مفاهیم قرآنی بنگرد و از این رهیافت به یک چارچوب نظری مشخص برای تحلیل مفاهیم قرآن دست یابد. از اینرو می‌توان ادعا کرد ایزوتسو با توجه به اصولی مشخص، طرح عملیاتی خویش را با فضای قرآن متناسب‌سازی کرده و به بررسی مفاهیم عمده قرآن پرداخته است (Izutsu, 2002: 12). آنچه در پی می‌آید، مبانی روش‌شناختی است که به نظر می‌رسد رویکرد ایزوتسو بر پایه آن‌ها بنا شده است.

از نگاه ایزوتسو، قرآن کاری ریش‌های انجام داد. قرآن در معناشناسی واژه‌ها دست برد و از این راه، جهان‌بینی عرب جاهلیت را دگرگون ساخت. واژه‌های کلیدی قرآن، واژه‌های جدیدی نبودند که تازه وضع شده باشند؛ تقریباً تمام آن‌ها به‌صورتی دیگر در ادبیات پیش از اسلام رواج داشتند، ولی اسلام آن‌ها را در یک شبکه تصویری تازه‌ای که تا آن زمان ناشناخته بود جای داد. این جابه‌جایی تصورات و نظم تازه‌بخشی به ارزش‌های اخلاقی و دینی، به‌عنوان یکی از عوامل مهم در تحول نگرش اعراب نسبت به جهان و وجود بشری عمل کرد (Izutsu, 1964: 89). به تعبیر کلیتر، قرآن واژه‌ها را از ترکیب سنتی شناخته‌شده بیرون آورد و آن‌ها را در ترکیبات کاملاً متفاوتی به کار بست (اختیار، ۱۳۴۸: ۵۷)

در دیدگاه ایزوتسو، خدای احد و واحد در مرکز نظام فکری قرآن قرار گرفت و به‌عنوان تنها سرچشمه همه افعال آدمی و اشکال وجود شناخته شد. این تحول، جایگاه ارزش‌ها و اشیاء را در جهان بینی جدید بازتعریف کرد. به گفته طباطبایی در تفسیر المیزان، توحید قرآنی نهتنها به یگانگی خدا اشاره دارد، بلکه تمام هستی را در پرتو رابطه «خالق و مخلوق» تفسیر می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۸۷/۵). این نگاه در احادیث شیعی نیز تأکید شده است؛ امام صادق (علیه السلام) در الکافی می‌فرماید: «مَنْ أَحْلَصَ فِي التَّوْحِيدِ، أَخْرَجَهُ اللَّهُ مِنْ ظُلُمَاتِ الْجَهْلِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۰۳/۱) از سوی خاورشناسان، بلاشر به این دگرگونی در مفاهیم اشاره کرده و معتقد است قرآن با حفظ ساختار زبانی پیشین، محتوایی انقلابی به واژگان بخشید (Blachère, 1959: 112).

مهم‌ترین جزء در معناشناسی مفاهیم قرآن، مطالعات درون‌متنی است. این فرایند دارای مراحل زیر است:

مرحله اول: تحلیل معنایی مفاهیم قرآن

در این مرحله، آیات مرتبط با واژه هدف و مشتقات آن جمع‌آوری و تحلیل می‌شوند. برای مثال، تحلیل مفهوم «امامت» در قرآن نیازمند رجوع به تفاسیر شیعی مانند نورالثقلین است که با استناد به احادیث اهل بیت (علیهم السلام)، امامت را «استمرار نبوت» معرفی می‌کند (حویزی، ۱۴۱۵: ۴۵/۱). همچنین، مادلونگ در پژوهش‌های خود نشان می‌دهد که مفهوم امامت در شیعه، بر پایه تفسیر قرآن و سنت پیامبر (صلی الله علیه و آله) شکل گرفته است (Madelung, 1997: 18).

مرحله دوم: شبکه معنایی

ایزوتسو شبکه معنایی را ابزاری برای کشف جهان بینی قرآن می‌داند. برای نمونه، واژه «عدل» در شبکه معنایی شیعه با مفاهیمی مانند «امامت» و «تقوا» پیوند می‌خورد. علامه مجلسی در بحارالانوار، عدل الهی را در گرو شناخت امام زمان (علیه السلام) می‌داند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۰۲/۲۴). از نگاه خاورشناسانی چون هانری کوربن، این شبکه‌بندی مفاهیم، بازتاب‌دهنده نظام فکری منسجم شیعه است (Corbin, 1993: 67).

مرحله سوم: معنای نسبی

برآیند نهایی تحلیل‌های پیشین، معنایی است که در بافتار فرهنگی-تاریخی قرآن شکل می‌گیرد. ایزوتسو تأکید می‌کند که این معنا تنها با مطالعه درونمتنی و برونمتنی (مانند تأثیرپذیری از فرهنگ عرب جاهلی) قابل درک است (Izutsu, 2002: 144).

در مجموع می‌توان گفت رویکرد معناشناسی توشیو ایزوتسو در تحلیل مفاهیم قرآنی یکی از نوآورانه‌ترین رویکردها در مطالعات بین‌رشته‌ای متون مقدس به‌شمار می‌آید. ایزوتسو معتقد است که معنای قرآن فراتر از برداشت‌های لغوی و ظاهری است و در شبکه‌ای از ارتباطات مفهومی نهفته‌اند که تبیین آن‌ها مستلزم استفاده از ابزارهای تحلیل مفهومی و ساختاریافته است (Izutsu, 2002: 144). او با تأکید بر همبستگی ضمنی میان واژه‌ها و مفاهیم، چارچوبی ارائه می‌دهد که در آن هر اصطلاح قرآنی به‌عنوان عنصری از یک ساختار شبکه‌ای و پویا دیده می‌شود. از منظر کلی، رویکرد ایزوتسو با تأکید بر ساختار شبکه‌ای معانی، نقطه شروعی برای تحلیل سیستماتیک مفاهیم قرآنی فراهم می‌آورد. این رویکرد به پژوهشگران امکان می‌دهد تا با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل مفهومی و تطبیقی، به بررسی روابط میان واژه‌ها و مفاهیم در متن قرآن بپردازند. در همین راستا، رویکردهای شیعی معاصر و نقدهای مستشرقان، ابعاد عرفانی، فرهنگی و اجتماعی معانی را روشن می‌سازند که در تحلیل‌های صرفاً زبانی غالباً نادیده گرفته شده‌اند. از نظر نویسنده، رویکرد معناشناسی ایزوتسو در تحلیل مفاهیم قرآنی، به‌عنوان یکی از مباحث نوین در مطالعات دینی، با ارائه چارچوب شبکه‌ای و تحلیل ساختاریافته، پتانسیل ایجاد تحول در فهم معانی قرآن را داراست. با این حال، توجه به دیدگاه‌های شیعی معاصر همچون تفاسیر طباطبائی و نقدهای مستشرقان از منظر فرهنگی و عرفانی، الزامی به نظر می‌رسد. همگرایی این رویکردها می‌تواند به ایجاد مدلی جامع و چندبعدی در تبیین معانی قرآنی منجر گردد که پاسخگوی ابعاد زبانی، عرفانی، فرهنگی و اجتماعی این متن مقدس باشد. به همین دلیل، پژوهش‌های آتی در این حوزه باید به تعامل نزدیک میان نظریه‌های زبان‌شناسی، تفاسیر عرفانی و تحلیل‌های فرهنگی پرداخته و چارچوب‌های نوینی ارائه دهند که بتوانند معضلات برداشت‌های معاصر از قرآن را برطرف کنند.

۱. تبیین روش ایزوتسو در معناشناسی واژگان قرآنی

هسته اصلی پژوهش توشیهیکو ایزوتسو در مطالعات قرآن‌پژوهی، تلاش برای استخراج نظام جهانبینی قرآن از دل وحی است. از دیدگاه او، قرآن به‌عنوان یک نظام معنایی چندلایه در نظر گرفته می‌شود که بر پایه تقابل‌های تصویری اساسی بنا شده است. این تقابل‌های مفهومی، که هریک میدان‌های معناشناختی خاصی را می‌سازند، امکان بازسازی ساختار فکری قرآن را فراهم می‌آورند (Izutsu, 2002: 34). ایزوتسو برای تحلیل این شبکه معنایی، واژگان قرآنی را به‌صورت زوج‌های متضاد بررسی می‌کند، مانند ایمان و کفر، یا کفر و شکر. او همچنین از روش‌های گرافیکی و نمودارهای مفهومی برای نمایش روابط بین واژه‌ها بهره می‌برد. از نظر او، ساختار جهان قرآنی همچون دایره‌های است که در یکسو خداوند به‌عنوان خالق هستی قرار دارد و در سوی دیگر، انسان به‌عنوان مخاطب وحی (Izutsu, 1964: 112).

ایزوتسو در روش خود از دستاوردهای زبان‌شناسان و فیلسوفانی همچون ادوارد سائیر، بنجامین لی وورف، لودویگ ویتگنشتاین، نوآم چامسکی و استفن اولمان بهره گرفته است (قنبری، مرتضی، ۱۳۸۵: ۸۹). او این نظریات را در بستر تحلیل معناشناختی قرآن به‌کار برده و به نتایج قابل‌توجهی دست یافته است.

وی معتقد بود که تحلیل قرآن باید به گونه‌ای باشد که متن، زبان خاص خود را بیان کند و بدون تحمیل نظریات بیرونی، مفاهیم خود را آشکار سازد. این نگرش شباهت‌هایی با روش تفسیری «قرآن به قرآن» دارد که مفسران مسلمان، به‌ویژه در سنت تفسیری شیعی، به‌کار گرفته‌اند. برای نمونه، علامه طباطبایی در المیزان بر این اصل تأکید می‌کند که «قرآن، خود را تفسیر می‌کند و نیازی به منابع بیرونی ندارد» (طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۹۰: ۲۳/۱) با اینحال، تفاوت اصلی میان ایزوتسو و مفسران اسلامی در این است که او از روش‌های زبان‌شناختی مدرن برای استخراج معنا استفاده می‌کند.

هفت معیار ایزوتسو در تحلیل واژگان قرآنی

۱. تعریف بافتی یا متنی: واژه‌های که در یک آیه به‌کار می‌رود، معمولاً در همان آیه یا آیات مجاور توضیح یا تعریف می‌شود.

۲. **بررسی مترادف‌ها:** واژگانی که در کنار مترادف‌هایشان ظاهر می‌شوند، برای کشف لایه‌های معنایی مورد تحلیل قرار می‌گیرند.
  ۳. **بررسی تضادها:** معنا از طریق واژه‌های متضاد قابل درک است؛ برای مثال، مفهوم «ایمان» در تقابل با «کفر» روشن می‌شود.
  ۴. **استفاده از نفی و تقابل‌های معنایی:** تحلیل واژگانی که از طریق ساختارهای نفی شده درک می‌شوند.
  ۵. **بررسی تقارن الفاظ:** ارتباط معنایی کلمات بر اساس هم‌نشینی در یک حوزه خاص.
  ۶. **ترادف عبارات:** واژه‌هایی که در یک بافت مشترک قرار می‌گیرند و بدین ترتیب ارتباط معنایی میان آن‌ها ایجاد می‌شود.
  ۷. **بررسی کاربرد واژه در بافت غیردینی:** تحلیل تطور واژگان از اخلاقیات جاهلی تا مفاهیم اخلاقی در اسلام (Izutsu, 2002: 156).
- ایزوتسو همچنین بین معنای اساسی و معنای نسبی تمایز قائل می‌شود و معتقد است که کلمات قرآنی در یک شبکه معنایی به هم پیوسته تعریف می‌شوند. او اصطلاحاتی نظیر «کلمات کلیدی» و «کلمات کانونی» را مطرح می‌کند. واژه‌هایی مانند «ایمان» در قرآن به‌عنوان کلمه‌های کانونی در نظر گرفته می‌شوند که محور یک حوزه معنایی مستقل را تشکیل می‌دهند. (Ibid, p 157)
- در حالیکه ایزوتسو تلاش دارد که قرآن را بدون پیشفرض‌های بیرونی تفسیر کند، یکی از نقاط ضعف اساسی او بیتوجهی به منابع تفسیری شیعی است. برخلاف روش او، مفسران شیعی همواره بر نقش اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر قرآن تأکید کرده‌اند. بر اساس حدیث ثقلین، اهل بیت علیهم‌السلام به‌عنوان مفسران حقیقی قرآن معرفی شده‌اند (مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، ۱۳۶۸: ۱۰۴/۳۳). این نگاه، تفسیر قرآن را از «متنمحوری محض» فراتر برده و آن را در پیوند با سنت زنده تفسیر اهل بیت علیهم‌السلام معنا می‌کند.

مثال‌های نقض در مفاهیم کلیدی

ایمان در قرآن: ایزوتسو ایمان را در چارچوب رابطه بنده و خدا تحلیل می‌کند، اما در روایات شیعه، ایمان به شناخت امام پیوند خورده است. امام باقر علیه‌السلام در الکافی می‌فرماید: «الإيمان معرفة بالقلب و إفراز باللسان و عمل بالأركان» (کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷: ۴۵/۲)

ولایت در قرآن: ایزوتسو ولایت را تنها به مفهوم ربوبیت خدا نسبت می‌دهد، اما در نگاه شیعی، ولایت دارای سه سطح الهی، اجتماعی و عرفانی است که به نقش امام در هدایت امت اشاره دارد (طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۵۰: ۱۲۲/۳)

علم لدنی و تأویل: ایزوتسو از نظریه‌های زبان‌شناسی برای تحلیل مفهوم تأویل استفاده می‌کند، درحالی‌که در تفاسیر شیعی، تأویل بر اساس علوم لدنی امامان معصوم تعریف شده است. امام رضا علیه السلام در تفسیر آیه ۷ سوره آل عمران می‌فرماید: «التَّأْوِيلُ مَا يَرَادُ بِهِ مَعْنَاةُ الْخَاصِّ الَّذِي لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» (حویزی، عبدعلی بن جمعه، ۱۴۱۵: ۱/۲۹۵)

روش معناشناسانه‌ای که ایزوتسو در تبیین مفاهیم اعتقادی و اخلاقی قرآن به کار گرفته، تلفیقی از دو روش معناشناسی در زمانی و هم‌زمانی است. ایزوتسو در تجزیه و تحلیل این واژه‌ها از پاره‌ای از آثار اسلامی بهره گرفته که پرداختن به آن‌ها در شناخت روش وی مؤثر است. در معناشناسی، روش‌هایی وجود دارد که هر یک از این روش‌ها در وصف مسأله‌ای از مسائل معنا کاربرد دارند. از میان روش‌های موجود، ایزوتسو با استفاده از دو روش معناشناسی در زمانی و معناشناسی هم‌زمانی به تجزیه و تحلیل مفاهیم عمده قرآن پرداخته که در ادامه به توضیح این دو روش می‌پردازیم.

۳. معناشناسی در زمانی (تاریخی و در گذر زمان)

رویکردی که در راستای آن به مطالعه تغییراتی می‌پردازند که در گذر زمان بر واحدهای زبانی حادث می‌شود (اچسون، ۱۳۷۱). معناشناسی "در زمانی"، معناشناسی "تاریخی" نیز گفته می‌شود. واژگان متغیر تاریخی که وضعیت در زمانی دارند گاه در لحظه‌هایی از حیات تاریخی یک نظام معنایی ظاهر شده، برای مدتی به واژگان فعال تبدیل شود و ممکن است پس از مدتی به حالت کما روند یا مرگ دائمی آن‌ها فرارسد. از اینرو، برای آن نام‌های دیگری مثل معناشناسی تحوُّلی یا معناشناسی پویا نیز به کار رفته است (ساغروانیان، ۱۳۶۹: ۱۲۱). ایزوتسو زبان قرآن را همچون فرآیندی تاریخی در نظر می‌گیرد که حدود بیست سال امتداد داشته و مشتمل بر دو دوره متمایز مکی و مدنی بوده است و پس از هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله از مکه به مدینه در زبان وحی به لحاظ معناشناختی، تغییری ژرف پدید آمده است. در همین زمینه، ایزوتسو، سه سطح معناشناختی متفاوت را در تاریخ قدیم زبان عربی در نظر گرفته که در حقیقت نمایانگر سه مرحله از سیر تحوُّل و تکامل واژگان عربی است. از آن جا که واژگان در هر مرحله یک نظام معنایی خاص را شکل داده‌اند می‌توان آن‌ها را در قالب سه نظام معنایی دسته‌بندی کرد:

۱. نظام معنایی پیش از قرآنی
  ۲. نظام معنایی قرآنی که در واقع نص مبدأ برای مسلمانان است؛
  ۳. نظام معنایی سنتی که همان دانش‌های دوره می‌انه اسلامی است که ایزوتسو آن را نظام‌های پس از قرآنی و بویژه عباسی می‌نامد.
- وی بنا به آنچه در گذشته ذکر کردیم نظام معنایی جاهلی را متشکل از سه گروه کلمات با سه جهانی‌بینی مختلف مندرج در آن‌ها ذکر کرده است که عبارت‌اند از:
- الف. واژگان بدوی محض که کهن‌ترین و برجسته‌ترین جهان بینی صحرانشین را نمایش می‌دهد.
  - ب. واژگان بازرگانی که طبیعتاً با واژگان نخستین ارتباط نزدیک داشته و بر روی آن بنا شده بود و در عین حال نماینده روح و جهانی‌بینی متفاوت و نتیجه گسترش اقتصاد بازرگانی مکه بود و کلمات و اندیشه‌های مخصوص بازرگانان این شهر در آن نفوذ کرده بود.
  - ج. واژگان یهودی- نصرانی که بخشی از اصطلاحات دینی رایج در میان یهودیان و مسیحیان ساکن عربستان بود و نظام معنایی حنیفان را نیز شامل می‌شد
- و اما در مقطع قرآنی، ایزوتسو واژگان قرآن را از لحاظ زبان‌شناختی مخلوطی از این سه نظام متفاوت می‌داند. در عین حال، این نکته را یادآوری می‌کند که کلمات استخراج شده از این سه منبع مختلف در قرآن به صورت عناصر ناهمگون قرار گرفته‌اند. بلکه یک مجموعه منظم از کلمات است که در آن همه کلمه‌ها از هر منبعی که گرفته شده باشند، یکدیگر را تکامل بخشیده و تفسیر و تعبیر منظم تازه‌ای پیدا کرده‌اند. این واژگان در سیر تحول خود در مرحله سوم که ایزوتسو از آن با عنوان دوره فرهنگ اسلامی یاد می‌کند، با یک انشعاب و چند شاخه شدن نظام‌های تصویری که مستقل از یکدیگرند روبه رو می‌شود.
- متون تولیدشده در این دوره هر یک تحت تأثیر و نفوذ واژگان قرآنی، نظام تصویری یا واژگان مخصوص به خود را پدید می‌آورند. مهم‌ترین این نظام‌ها، علم کلام، فلسفه و تصوّف است که بسیاری از واژگان کلیدی خود را از واژگان قرآنی گرفته‌اند. از میان این سه نظام، ایزوتسو علم کلام را از آن جهت که مصالح و مواد ساختمانی آن کاملاً قرآنی بوده است، بیش از همه متکی به واژگان قرآنی می‌داند. همانطور که گفتیم در معناشناسی در زمانی معنای واژه با گذر زمان تغییر پیدا می‌کند. برخی از این گونه‌های تغییر معنایی عبارتند از:

۱. گسترش معنایی: زمانی واقع می‌شود که انتقال از معنای خاص به معنای عام رخ دهد. به عبارت دیگر، حوزه کاربرد آن از گذشته گسترده‌تر می‌شود و دایره مدلول واژه توسعه می‌یابد.
  ۲. کاهش معنایی: متضاد گسترش معنایی یک واژه کاهش معنایی آن است، یعنی تغییر دلالت از معنای کلی به معنای جزئی یا محدود ساختن حوزه آن به این معنا که دایره مدلول واژه کوچکتر شود.
  ۳. تغییر مدلول: نوعی از تغییر معنایی است که عبارت است از ادامه زندگی یک لفظ یا دال در شرایطی که معنی یا مدلول آن به شیوه‌های مادی و معنوی (یعنی حسب برداشتی که از آن می‌شود) تغییر می‌یابد. بدون آن که فاصله قابل ملاحظه‌ای در سیر تحولی آن واژه پدید آید.
- در مجموع می‌توان گفت، روش ایزوتسو در معناشناسی قرآن، علی‌رغم برخورداری از چارچوب زبانی قوی، به دلیل غفلت از سنت تفسیری شیعه و بی‌توجهی به نقش امامان در تفسیر قرآن، دچار نقص است. این رویکرد، اگرچه می‌تواند ابزاری ارزشمند برای تحلیل زبان قرآن باشد، اما بدون در نظر گرفتن تفاسیر اسلامی و پیوستگی آن‌ها با متن مقدس، نمی‌تواند به‌تن‌هایی تصویری جامع از معنای قرآن ارائه دهد. بنابراین، نقد و تکمیل روش او از منظر تفاسیر شیعی و سنت‌های کلامی - عرفانی اسلام ضروری است تا از محدودیت‌های روش شناختی او فراتر رفته و به درک کامل‌تری از مفاهیم قرآنی دست یافت.

۴. معناشناسی هم‌زمانی

روشی است که در آن می‌توانیم معنای واحدهای نظام زبان را در یک مقطع زمانی بررسی کنیم. در چنین شرایطی به تغییر معنا در طول زمان توجه می‌کنیم. بلکه هر زبانی را در برشی از زمان به منزله یک نظام ارتباطی مستقل مطرح کرده و مورد بررسی قرار می‌دهند؛ این شیوه را زبان‌شناسی هم‌زمانی می‌خوانند. اگر جریان تاریخ را به صورت افقی در دوره‌ای قطع کنیم، مقطعی حاصل می‌شود که می‌توان آن را به شکل سطحی هموار که از تعدادی کلمات تشکیل شده است که در جریان زمان تا آن نقطه به حیات خود ادامه داده‌اند مجسم ساخت. بر روی این سطح چند واژه با یکدیگر ظاهر می‌شوند صرف نظر اینکه تاریخی پشت سر خود داشته باشند یا هیچ تاریخی نباشد. در صورتی که آن کلمات پیش از این نقطه تاریخی از فعال بودن ساقط شده‌اند طبیعتاً در ساختن این سطح دخالتی ندارند. چه تازگی مرگ آن‌ها فرا رسیده باشد یا مدت مدیدی گذشته باشد. این نوع معناشناسی را که از برش خطوط تاریخی کلمات حاصل می‌شود و این فرصت را برای ما فراهم می‌آورد که نظام ایستایی از کلمات به دست آوریم، معناشناسی هم‌زمانی می‌نامند (Izutsu, 2002, p 124).

از منظر نگارنده، معناشناسی هم‌زمانی، به‌ویژه در مطالعات زبانی مبتنی بر مدل‌های ساخت‌گرایانه، رویکردی کاربردی و ضروری محسوب می‌شود. این شیوه امکان درک پویایی زبان در یک مقطع خاص را فراهم می‌کند و زمینه‌ای برای مقایسه زبان در دوره‌های متفاوت به دست می‌دهد. با این حال، محدودیت اصلی آن در نادیده گرفتن تأثیرات تاریخی و تحولات تدریجی معناست که در بسیاری از موارد نقش تعیین‌کننده‌ای در درک معنای واژگان دارند. از این رو، ترکیب این روش با معناشناسی در زمانی، که به بررسی تغییرات معنایی در طول تاریخ می‌پردازد، می‌تواند رویکردی جامع‌تر و دقیق‌تر در تحلیل نظام‌های معنایی ارائه دهد.

جدول: روش معناشناسی ایزوتسو در قرآن پژوهی

محور تحلیل	شرح و توضیح روش معناشناسی ایزوتسو	تحلیل و نقد
هسته اصلی پژوهش ایزوتسو	تلاش برای استخراج نظام جهان‌بینی قرآن از طریق تحلیل تقابل‌های مفهومی و واژگان کلیدی.	ایزوتسو قرآن را به‌عنوان یک نظام معنایی چندلایه می‌بیند که بر پایه تقابل‌های مفهومی مانند ایمان و کفر بنا شده است.
روش‌های تحلیل ایزوتسو	استفاده از زوج‌های متضاد، گرافیک و نمودارهای مفهومی برای نمایش روابط بین واژگان.	او از روش‌های زبان‌شناسی مدرن برای تحلیل شبکه معنایی قرآن بهره می‌گیرد.
منابع الهام ایزوتسو	بهره‌گیری از نظریات زبان‌شناسانی مانند سائیر، وورف، ویتگنشتاین، چامسکی و اولمان.	ایزوتسو نظریات زبان‌شناسی مدرن را در تحلیل قرآن به کار می‌برد.
هفت معیار تحلیل واژگان	۱. تعریف بافتی ۲. بررسی مترادف‌ها ۳. بررسی تضادها ۴. نفی و تقابل‌های معنایی ۵. تقارن الفاظ ۶. ترادف عبارات ۷. کاربرد واژه در بافت غیردینی.	این معیارها به ایزوتسو کمک می‌کنند تا لایه‌های معنایی واژگان قرآنی را کشف کند.
تمایز معنای اساسی و نسبی	واژگان قرآنی در یک شبکه معنایی به‌هم‌پیوسته تعریف می‌شوند. کلمات کلیدی مانند «ایمان» محور حوزه‌های معنایی هستند.	ایزوتسو بین معنای اساسی و نسبی واژگان تمایز قائل می‌شود.
نقد روش ایزوتسو	بی‌توجهی به منابع تفسیری شیعی و نقش اهل بیت (علیهم‌السلام) در تفسیر قرآن.	ایزوتسو از تفاسیر شیعی و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) غافل است، که باعث نادیده گرفتن برخی ابعاد معنایی قرآن می‌شود.

محور تحلیل	شرح و توضیح روش معناشناسی ایزوتسو	تحلیل و نقد
مثال‌های نقص روش ایزوتسو	۱. ایمان: در روایات شیعه، ایمان به شناخت امام پیوند خورده است. ۲. ولایت: در نگاه شیعی، ولایت دارای سه سطح الهی، اجتماعی و عرفانی است. ۳. تأویل: در تفاسیر شیعی، تأویل بر اساس علوم لدنی امامان معصوم تعریف شده است.	ایزوتسو مفاهیم کلیدی قرآن را بدون توجه به تفاسیر شیعی تحلیل می‌کند.
پیشنهاد مدل سه‌سطحی معناشناسی تطبیقی	۱. سطح زبانی: تحلیل واژگان کلیدی با روش ایزوتسو. ۲. سطح فرازبانی: مقایسه با روایات اهل بیت (علیهم‌السلام). ۳. سطح انتقادی: ارزیابی روش‌های شرق‌شناسی و ارائه بدیل بومی.	این مدل می‌تواند محدودیت‌های روش ایزوتسو را برطرف کند.
معناشناسی در زمانی	بررسی تغییرات معنایی واژگان در طول تاریخ، از جمله سه نظام معنایی پیش از قرآنی، قرآنی و پس از قرآنی.	ایزوتسو زبان قرآن را به‌عنوان فرآیندی تاریخی تحلیل می‌کند.
معناشناسی هم‌زمانی	بررسی معنا در یک مقطع زمانی خاص، بدون توجه به تغییرات تاریخی.	این روش امکان درک پویایی زبان در یک دوره خاص را فراهم می‌کند.
جمع‌بندی نهایی	روش ایزوتسو با وجود چارچوب زبانی قوی، به دلیل غفلت از تفاسیر شیعی و سنت‌های کلامی-عرفانی اسلام، ناقص است. ترکیب روش‌های در زمانی و هم‌زمانی با توجه به منابع شیعی می‌تواند به درک جامع‌تری از مفاهیم قرآنی منجر شود.	برای تکمیل روش ایزوتسو، توجه به تفاسیر شیعی و سنت‌های اسلامی ضروری است.

د. نواقص شیوه معناشناسی ایزوتسو از منظر منابع شیعی

تحقیقات بنیادی و نظری زیادی پیرامون نواقص شیوه برگزیده ایزوتسو در تبیین مفاهیم قرآنی ارائه شده است که پرداختن به آن اگرچه سودمند است، اما به حد جمع‌آوری داده‌های موجود خواهد بود. از این روی، نگارنده این بخش را به کاستی‌های شیوه ایزوتسو با توجه به منابع شیعی اختصاص می‌دهد. کشف و بازسازی «جهانبینی قرآن» به واسطه عناصر مفهومی یکپارچه و به‌هم‌پیوسته از دل قرآن به‌دست می‌آید. ایزوتسو این جهانبینی را بدون ارجاع به گذشته ممکن می‌داند؛ این در حالی است که ابوزید امکان فهم قرآن را بدون ارجاع به عصر نزول محقق نمی‌داند (Izutsu, ibid, p 124) از منظر شیعی، تفسیر قرآن بدون رجوع به سنت اهل بیت (علیهم‌السلام) ناقص است. امام صادق (علیه‌السلام) در الکافی می‌فرماید: «إِنَّمَا يَعْرِفُ الْقُرْآنَ مَنْ حُوِّطَ بِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۱۳/۱).

در اندیشه ایزوتسو، متن صامت نیست و به استقلال سخن می‌گوید. با مقایسه مفاهیم از طریق هم‌نشینی و تقابل می‌توان معنا را درک کرد. البته این گفته به مفهوم بینایی از لغتشناسی و رجوع به شأن نزول نیست، اما این امور نقش کمکی و تبعی دارند. واژگان یک معنای اساسی و پایه دارند که یا در بین اذهان عموم آشکار است یا با مراجعه به لغت معلوم می‌شود و یک معنای نسبی دارند که در درون نظام‌های مختلف معنایی متمایز می‌گردد. این معنای خاص از واژه، از نسبت‌سنجی مفهوم با دیگر مفاهیم دستگاه به لحاظ موقعیت صرفی و نحوی و پیوستگی‌های آن با دیگر مفاهیم کشف می‌شود. در نهایت، با جمع‌بندی و تحلیل این مفاهیم نسبی می‌توان «نظام معنایی» یک متن را کشف کرد.

آنچه مورد توجه ایزوتسو است، نزدیکی مفهوم به معنای مرکزی متن است و این امر با مراجعه صرف به فقه اللغه محقق نخواهد شد. بنابراین شیوه‌های را برمیگزینند که پس از مراجعه به اوضاع و احوال کاربرد لغت یا عبارت حاصل شود و بتواند توصیف دقیقی از رویداد دهد (Izutsu, ibid, p 122).

روش پیشنهادی وی از سوی قرآن‌پژوهان مورد استقبال قرار گرفت و آثار متعددی بر پایه این روش در جهان اسلام شکل گرفت. ایزوتسو با بهره‌گیری از معناشناسی واژگانی-قومشناختی و ايسگربر، روش معناشناسی واژگانی قومی را در حوزه قرآنی پیشنهاد می‌دهد که دارای مشخصه‌های خاص خود است. با این حال، نادیده گرفتن منابع شیعی مانند تفاسیر اهل بیت (علیهم‌السلام) نقص بزرگی در روش اوست. برای نمونه، علامه طباطبایی در المیزان بر این نکته تأکید می‌کند که «تفسیر قرآن بدون رجوع به روایات معصومین (علیهم‌السلام)، همچون دریایی است که کشتیبان ندارد». (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۴۵/۳)

نقاط قوت و ضعف روش ایزوتسو از نگاه شیعه

محققان بسیاری نقاط قوت روش کار ایزوتسو را مورد بررسی قرار داده‌اند. مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱. پرهیز از تکرار و زیاده‌گویی.
۲. بیان توضیح‌های ضروری با استناد به ساختار درونی قرآن.
۳. دسته‌بندی کاملاً مناسب مفاهیم کلیدی مانند «ایمان» و «کفر».
۴. توجه به روابط بین واژه‌ها در شبکه معنایی قرآن (Izutsu, 2002: 89).

نقاط ضعف

۱. استفاده نکردن از منابع شیعی: ایزوتسو در تحلیل مفاهیمی مانند «ولایت» و «امامت»، به روایات اهل بیت علیهم‌السلام استناد نکرده است. امام رضا علیه‌السلام در تفسیر آیه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» (مائده: ۵۵) می‌فرماید: «هَذَا فِي عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ» (حویزی، عبدعلی بن جمعه، ۱۴۱۵: ۱/۵۶۰).
  ۲. بی‌توجهی به تأثیر شأن نزول: درحالیکه مفسران شیعه مانند طبرسی در مجمع‌البیان، شأن نزول را کلید فهم آیات می‌دانند (طبرسی، ۱۴۱۵: ۱/۳۴).
  ۳. غفلت از علوم لدنی ائمه علیهم‌السلام: ایزوتسو از نظریه تأویل بر اساس علوم الهی ائمه علیهم‌السلام غافل مانده است. امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: «تَحْنُ نُوُؤُلُ الْقُرْآنَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۹۰/۲۳).
- در مجموع با توجه به مطالب فوق می‌توان گفت: روش ایزوتسو در معنانشناسی قرآن، با وجود نوآوری‌های خود، به دلیل عدم توجه کافی به بستر تاریخی و تفاسیر شیعی، دارای کاستی‌هایی است. مهم‌ترین نقد وارد بر این روش، اتکای بیش از حد بر تحلیل‌های ساختاری زبان‌شناختی و کم‌توجهی به زمینه‌های تفسیری، روایی و تاریخی است. با توجه به اینکه در منابع شیعی، فهم قرآن در پیوندی عمیق با سیره پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل‌بیت علیهم‌السلام قرار دارد، رویکرد ایزوتسو نیازمند تکمیل و اصلاح از این منظر است. ترکیب این روش با رویکردهای تفسیری سنتی و بهره‌گیری از منابع جامع‌تر می‌تواند افق‌های جدیدی در تحلیل مفاهیم قرآنی بگشاید.
- اهم نواقصی که مرتبط با منابع شیعی است به شرح ذیل می‌باشد:

۱. الگوپذیری از مفسران حقیقی قرآن کریم (روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام)

عترت، کنار قرآن در جایگاه یادگارهای جاویدان پیامبر میان امت قرار دارند. واپسین فرستاده حق، از آن دو به «ثَقَلَيْنِ» تعبیر کرده که تا هنگام قیامت و برپایی رستاخیز و حضور در کنار حوض کوثر، از همدیگر جدایی‌ناپذیرند (الترمذی، ۱۴۱۹: ۳۲۸/۵؛ أحمد بن حنبل، ۱۴۱۶: ۵۹/۳؛ الحاکم النیشابوری، ۱۴۳۵: ۱۶۰/۳؛ أبو نعیم الأصفهانی، ۱۴۰۷: ۴۵/۹). بر این روایت متواتر نویی، نتایجی مترتب است؛ از آن جمله، منوط بودن تفسیر قرآن به مرجعیت اهل بیت. همگامی یا همراهی عترت و قرآن، آگاهی بینظیر جانشینان پیامبر را از قرآن نشان می‌دهد. به بیان دیگر، عصمت و برتری علمی آنان، از مقتضیات بدیهی این حدیث است. آنچه بر این موضوع تأکید می‌کند، بیانی از حضرت مولا علی علیه‌السلام است آنجا که فرمود:

«خداوند، آلودگی و پلشتی‌ها را از دامان ما پاک و از در افتادن در دام گناه محافظت کرد. ما گواه مردم و راهنمای آنان در زمین هستیم. ما همراه قرآن و قرآن قرین ماست و هرگز از هم جدا نخواهیم شد» (الکلینی، ۱۳۸۵: ۲۹۴/۱؛ المجلسی، ۱۳۶۸: ۱۵۰/۳۳)

حجیت یا اعتبار سنت تفسیری اهل بیت، ادل‌های قرآنی و حدیثی دارد. یکی از آیاتی که می‌توان بر اساس آن، این مرجعیت علمی را توجیه کرد، آیه ذکر است: ﴿فَسْأَلُوا أَهْلَ الْمَذْكَرِ إِن كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نحل: ۴۳)

مضمون کلی این آیه، ضرورت مراجعه ناآگاهان به آگاهان را خاطر نشان می‌سازد. در صورت حجت بودن بیان اهل ذکر، این رجوع منطقی است. به استناد روایات فریقین، اهل بیت علیهم‌السلام مصادیق بارز اهل ذکرند (الحسکانی، ۱۴۱۱: ۳۴/۱؛ التستری، ۱۳۶۲: ۲۲۳/۳). بنابراین، ضرورت پرسش از اهل ذکر بدیهی است و دامنه گفتارهای قرآنی آنان، حجیت و سندیت دارد (الطباطبایی، ۱۳۵۰: ۸۷/۵).

آیه تطهیر (احزاب: ۳۳) نیز در این بحث کارآمد است. مفاد اصلی آیه، به طهارت مطلق اهل بیت علیهم‌السلام و پاکی آنان از هرگونه رجس اشاره دارد. اگر یکی از مصادیق رجس در این آیه، جهالت باشد (الحویزی، ۱۳۸۶: ۱۲۲/۱) ساحت امامان از این نقیصه نیز مبرا است؛ در نتیجه، سخنان آنان کمال و جامعیت دارد.

دلیل حدیثی: حدیث سفینه

دلیل حدیثی دیگر، حدیث سفینه است (ابن قتیبة الدینوری، ۱۴۲۷: ۲۱۵؛ السلیمی، ۱۳۸۴: ۷۳). رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در این بیان، اهل بیت علیهم‌السلام را به کشتی نوح مانند کرده و فرجام کسانی را که در این کشتی سوار شوند، همچون مسافران سفینه نوح، نیک و سلامت یافته می‌داند. با توجه به مباحث مطرح شده، روش معناشناسی ایزوتسو علی‌رغم نقاط قوت، در برخی موارد از منظر تفسیری شیعه دارای کاستی‌هایی است. نادیده گرفتن منابع حدیثی و تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام، یکی از مهم‌ترین اشکالات این رویکرد به‌شمار می‌آید. از این رو، در بررسی نظام معنایی قرآن، ترکیب روش‌های زبان‌شناختی با آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام ضروری به نظر می‌رسد تا تفسیری جامع‌تر و دقیق‌تر ارائه شود.

۲. ضرورت تفسیر اهل بیت (علیهم‌السلام)

دین پژوهان، برداشت‌های ناصواب، تفسیرها و تأویل‌های نادرست و تحریف گریانه فراوانی را در ساحت دین نشان داده‌اند. برخی از این استنباط‌های غیرصحیح و بی‌مبنا، ظهور یا پیدایش مذاهبی را در پی داشته است. در حوزه اسلام، پیش‌بینی پیامبرمبنی بر ۷۳ فرقه شدن امت اسلام پس از وی، شاهدی بر این مدعا است؛ از این رو، در فرایند پاسداری از حقیقت و خلوص وحی، مهم‌ترین یا شاید دشوارترین رویارویی‌ها، رویارویی با چنین برداشت‌های ناصواب است. مولای متقیان هنگامی که ابن عباس را به سوی خوارج گسیل داشت تا ضمن بحث، آنان را از جنگ برحذر دارد، به او فرمود: لاتخاصمهم بالقرآن، فان القرآن حمال ذو وجوه؛ با آن‌ها با قرآن احتجاج یا استدلال نکن؛ زیرا قرآن به وجوه گوناگون قابل تفسیر است (نهج البلاغه، نامه ۷۷).

از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نیز نقل شده است: القرآن ذلول ذو وجوه محتمله، فاجعلوه علی احسن وجوه؛ قرآن به وجوه و جنبه‌های گوناگون قابل تفسیر است؛ آن را به نیکوترین وجه تفسیر کنید (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۵: ۲۳۶/۴).

پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در این باره، سخن دیگری نیز دارد که حاکی از نگرانی وی از وقوع تحریف معنوی قرآن است: اکثر ما اخاف علی امتی من بعدی رجل یناول القرآن یضعه علی غیر مواضعه (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۶۲/۸۹). از بیشترین چیزی که پس از خود برای امتم نگرانم، این است که کسانی قرآن را در دست گرفته، به تفسیر آن بپردازند؛ ولی آن را در جای خود [= معانی خود] قرار ندهند.

حال در چنین وضعیتی، چاره کار چیست؟ پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به‌منظور صیانت از میراث همیشگی وحی، تدبیری اندیشیده و آن، معرفی عترت است که به آن اشاره کردیم.

ضرورت تفسیر اهل بیت از رهگذر عبارات خود معصومان نیز در خور توجه است. علی (علیه‌السلام) فرموده است: هذا کتاب الصامت و هذا القرآن اما هو مستور بین الدفتین لاینطق بلسان و لا ید من ترجمان، انما ینطق عنه الرجال (نهج البلاغه: خطبه ۱۲۵؛ حرعاملی، ۱۴۲۸: ۳۶۲/۱۸). براساس بیان مولا (علیه‌السلام) قرآن، کتاب صامتی است که دیگران باید مضامین آن را بیان کنند.

از امام باقر (علیه‌السلام) نیز روایتی نقل شده که ذکر آن در این مبحث بی‌مناسبت نیست: ان من علم ما اوتینا تفسیر القرآن و احکامه و علم تغییر الزمان و حدثاته ... و لو وجدنا اوعیه او مستراحاً لقلنا (الکلینی، ۱۳۸۵: ۱). از جمله علوم که به ما [اهل بیت] داده شده، علم تفسیر و احکام قرآن و ... است. اگر راز نگهداران یا افراد مورد اطمینانی را می‌یافتیم، تفسیر آیات را به آن‌ها می‌گفتیم.

بی‌تردید امامان شاگردانی خاص یا اصحاب سری داشته است. آن‌ها به دلیل ظرفیت‌های فکری-روحی والا، همواره از معارف وحیانی امامان بهره می‌گرفته‌اند. با توجه به مباحث مطرح‌شده، روش معناشناسی ایزوتسو علی‌رغم نقاط قوت، در برخی موارد از منظر تفسیری شیعه دارای کاستی‌هایی است. نادیده گرفتن منابع حدیثی و تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام)، یکی از مهم‌ترین اشکالات این رویکرد به‌شمار می‌آید. از این رو، در بررسی نظام معنایی قرآن، ترکیب روش‌های زبان‌شناختی با آموزه‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) ضروری به نظر می‌رسد تا تفسیری جامع‌تر و دقیق‌تر ارائه شود. علاوه بر این، با توجه به خطر تحریف معنوی آیات و سوءبرداشت‌های تاریخی، بهره‌گیری از روش تفسیر اهل بیت (علیهم‌السلام) نه‌تنها در تحلیل مفاهیم قرآنی ضروری است، بلکه می‌تواند از بروز اختلافات مذهبی و انحرافات فکری جلوگیری کند. در نتیجه، پژوهش‌های قرآنی باید در کنار روش‌های زبان‌شناختی و تاریخی، از آموزه‌های تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) بهره ببرند تا بتوانند معناشناسی قرآن را به شیوه‌ای اصیل و دقیق تبیین کنند.

۳. گونه‌های تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام)

روش‌های تفسیر، شیوه‌هایی است که مفسران برای کشف معانی و الفاظ آیات قرآنی به کار می‌گیرند. گرچه از نظر تفسیر پژوهان، این روش‌ها متعددند (ذهبی، ۱۴۳۳: ۱) از یک نظر می‌توان گفت که از زمان صحابه تا کنون، دو روش کلی در تفسیر قرآن مورد عمل قرار گرفته است: یکی روش تفسیر به مآثور و دیگری روش تفسیری عقلی-اجتهادی. مقصود از روش تفسیر به مآثور، تفسیر آیات از طریق روایات پیامبر و صحابه (در نظر اهل تسنن) و معصومان است. برخی محققان برآنند که تفسیر آیه به آیه (قرآن به قرآن) نیز در این تعریف مندرج است (ذهبی، ۱۴۳۳: ۱). در روش دوم، مفسر، خودورزانه آیات را تفسیر می‌کند. این قبیل مفسران، از روایات هم استفاده می‌کنند؛ اما کوشش عقلانی در این تفسیر، نقش محوری دارد. رویکردهای گونه‌گون کلامی، لغوی، فلسفی، عرفانی، فقهی و ... در پرتو این روش کلی پدید آمده است.

چه نسبتی بین شیوه تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) با آن روش‌ها وجود دارد؟ اگر در روایات تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) که در آثار اصحاب و شاگردان آنان به صورت مدون یا ضمن مباحث دیگر درج شده، دقت کنیم، در می‌یابیم که آن‌ها در تفسیر قرآن، به اصولی معتقد بوده‌اند. امامان بزرگ به جامعیت قرآن و مرجع بودن آن اعتقاد داشتند؛ از این رو، روایات تفسیری آنان در میدان‌های گوناگون اعتقادی، اجتماعی و فقهی وارد شده است. آنان همچنین برای آیات قرآنی، جنبه‌های ظاهری و باطنی قائل بودند (غزالی، بی‌تا، ۲۱۴).

با توجه به مطالب فوق‌الذکر می‌توان گفت: روش تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) جامعیت و دقت بیشتری نسبت به روش‌های دیگر دارد، چراکه علاوه بر بهره‌گیری از مبانی عقلانی و زبانی، مبتنی بر وحی و سنت معصومان (علیهم‌السلام) است. در مقابل، روش معناشناسی ایزوتسو، اگرچه در تحلیل واژگان قرآنی سودمند است، اما به دلیل نادیده گرفتن نقش اهل بیت (علیهم‌السلام) در تفسیر، دچار محدودیت‌هایی جدی است. تفسیر اهل بیت (علیهم‌السلام) نه تنها به معنای ظاهری آیات توجه دارد، بلکه لایه‌های عمیق‌تری از معانی را که در بستر وحی و معرفت نبوی نهفته است، آشکار می‌سازد. این ویژگی، ضرورت استفاده از آموزه‌های تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) را در پژوهش‌های قرآنی بیش از پیش نمایان می‌کند. از این رو، می‌توان گفت که معناشناسی قرآن، هنگامی جامع و کامل خواهد بود که در کنار روش‌های زبانی و تاریخی، از تفاسیر معصومان (علیهم‌السلام) نیز بهره‌گیری کند. این رویکرد نه تنها به درک صحیح‌تر مفاهیم قرآنی کمک می‌کند، بلکه از بروز انحرافات تفسیری نیز جلوگیری خواهد کرد.

۴. نقش عقل‌گرایی و برهان عقلی در فهم قرآن

در تعالیم اسلامی، عقل همواره حجیت داشته و حجت الهی در شناخت دین محسوب می‌شود؛ حتی در گروه‌هایی مانند اهل حدیث و اخباریون نیز از این حیث که با عقل و تعقل، دیدگاه خود را به دیدگاه‌های دیگر ترجیح داده‌اند، عقل در عمل، اعتبار و حجیت داشته و بيتدید از روش عقلی برای توجیه انتخاب رویکرد و روش خود بهره‌جسته‌اند. در واقع اگرچه در سخن چیزی غیر از این می‌گویند، اما استفاده از هر روشی برای دین‌شناسی در وهله نخست با تصمیم عقل است (الشیرازی، ۱۳۸۳: ۴۵/۱). به‌رحال در بین بیشتر گروه‌های مسلمان، عقل - البته با شدت و ضعف - حجت محسوب می‌شود و در تفکر شیعی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

در متون دینی ما، عقل یکی از حجت‌های الهی محسوب و بر حجیت آن مهر تأییدزده شده است. در روایتی از امام صادق (علیه‌السلام) نقل شده است: «یا هشام! إِنَّ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجَّتَيْنِ، حُجَّةً ظَاهِرَةً وَ حُجَّةً بَاطِنَةً، فَأَمَّا الظَّاهِرَةُ فَالرُّسُلُ وَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأَئِمَّةُ وَ أَمَّا الْبَاطِنَةُ فَالْعُقُولُ» (الکلینی، ۱۴۱۳: ۲۵/۱).

این حجیت از آنرو بدیهی است که عقل نخستین قوه شناخت و تحلیل در انسان محسوب می‌شود. حتی حجیت نقل (اعم از قرآن و حدیث) به واسطه عقل اثبات می‌گردد. به‌عبارتی، اگر اعتبار عقل در شناخت نفی شود، اساساً به هیچیک از ادراکات انسان نمی‌توان اطمینان کرد (الطباطبایی، ۱۳۹۰: ۷۸/۵).

در اصول دین، برهان عقلی به لحاظ رتبی قبل از نقل قرار دارد؛ زیرا عقل است که می گوید انسان به دین نیاز دارد و این دین در قالب وحی بر انسان کامل نازل می شود (الفاضل المقداد، ۱۴۲۲: ۱۲۳). در محدوده احکام دین، عقل همتای نقل عمل می کند و یکی از منابع استنباط احکام فقهی است. امام صادق (علیه السلام) در روایتی فرمودند:

«بِالْعُقُولِ يَعْرِفُ الصَّالِحُ مِنَ الطَّالِحِ» (الکلینی، ۱۴۱۳: ۳۰/۱).

قرآن کریم علاوه بر استفاده از مشتقات واژه عقل، مردم را به تعقل و تدبیر دعوت کرده و از براهین عقلی برای اثبات معارف دینی بهره می برد. برای مثال، در آیات زیر:

- «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا» (انبیاء: ۲۲).

- «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمْ الْخَالِقُونَ» (طور: ۳۵).

علامه طباطبایی در میزان تأکید می کند که این آیات مبتنی بر استدلال های عقلی هستند و عقل را به عنوان ابزار فهم قرآن می پذیرد (الطباطبایی، ۱۳۵۰: ۲۰۰/۱۴).

از دیرباز درباره نقش عقل در شناخت معارف دین اختلاف نظر وجود داشته است:

۱. میزان بودن عقل: پذیرش عام عقل به عنوان معیار نهایی (دیدگاه معتزله).
۲. مصباح بودن عقل: عقل به عنوان ابزاری برای فهم نقل (دیدگاه اخباریون).
۳. منبع مستقل بودن عقل: عقل به عنوان مفتاح شناخت (دیدگاه اصولیون شیعه).

فلسوفانی چون ملاصدرا معتقدند عقل و نقل دو روی یک سکه اند و نمی توان آن ها را جدا کرد (الشیرازی، ۱۳۸۳: ۱۵۶/۳). در مقابل، مکتب تفکیک با رد عقل فلسفی، معتقد است عقل تنها با تأیید شرع معتبر است (الاصفهانی، ۱۳۸۷: ۶۵).

با توجه به مطالب فوق، نگارنده بر این باور است که عقل به عنوان یکی از ارکان اصلی شناخت دین، جایگاهی بی بدیل در تفکر اسلامی دارد. هرچند اختلاف نظرهایی در مورد نحوه نقش آفرینی عقل وجود دارد، اما نمی توان منکر این شد که عقل به عنوان ابزاری ضروری برای فهم دین، در کنار نقل، نقش آفرینی می کند. از نظر نگارنده، عقل نه تنها به عنوان ابزاری برای شناخت، بلکه به عنوان پایه ای استوار برای درک معارف دینی، جایگاهی ویژه دارد. در نهایت، عقل و نقل در کنار هم، معارف دینی را برای انسان قابل درک می سازند و این دو در تعامل با یکدیگر، فهم عمیق تری از دین را ممکن می سازند.

جدول: نواقص شیوه معناشناسی ایزوتسو از منظر منابع شیعی

محور تحلیل	شرح و توضیح محور تحلیلی ایزوتسو	نقد
هسته اصلی نقد ایزوتسو	ایزوتسو جهان‌بینی قرآن را بدون ارجاع به عصر نزول و منابع تفسیری شیعی تحلیل می‌کند.	این رویکرد باعث نادیده گرفتن بستر تاریخی و تفسیرهای اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> می‌شود.
روش تحلیل ایزوتسو	ایزوتسو متن قرآن را مستقل و صامت نمی‌داند و از تقابل‌های مفهومی برای کشف معنا استفاده می‌کند.	او از روش‌های زبان‌شناختی مدرن بهره می‌گیرد، اما از منابع شیعی غافل است.
نقاط قوت روش ایزوتسو	پرهیز از تکرار، دسته‌بندی مناسب، استفاده از منابع گوناگون و تحلیل واژگان از خود قرآن.	این روش در تحلیل ساختاری زبان قرآن موفق است، اما محدودیت‌هایی دارد.
نقاط ضعف روش ایزوتسو	۱. بی‌توجهی به منابع شیعی ۲. عدم توجه به تفاوت فهم افراد پس از نزول قرآن ۳. تأکید بیش از حد بر نسبی بودن اخلاق ۴. نادیده گرفتن اوضاع و احوال بیرونی مؤثر در فهم قرآن.	این نقاط ضعف باعث نادیده گرفتن ابعاد عمیق‌تر معنایی قرآن می‌شود.
الگوپذیری از مفسران حقیقی (اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>)	اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> به‌عنوان مفسران حقیقی قرآن معرفی شده‌اند و تفسیر قرآن بدون توجه به روایات آن‌ها ناقص است.	ایزوتسو از این منابع غافل است، در حالی که تفاسیر شیعی بر نقش اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> تأکید دارند.
ضرورت تفسیر اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>	خطر تحریف معنوی و سوءبرداشت‌های تاریخی، ضرورت تفسیر اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> را نشان می‌دهد.	تفسیر اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> از بروز انحرافات تفسیری جلوگیری می‌کند.
گونه‌های تفسیری اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>	تفسیر اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> شامل تفسیر به مأثور و تفسیر عقلی - اجتهادی است و به جنبه‌های ظاهری و باطنی آیات توجه دارد.	این روش جامع‌تر و دقیق‌تر از روش‌های صرفاً زبان‌شناختی است.
نقش عقل در فهم قرآن	عقل به‌عنوان حجت الهی در شناخت دین نقش محوری دارد و در کنار نقل، معارف دینی را قابل درک می‌سازد.	ایزوتسو از نقش عقل در تفسیر قرآن غافل است، در حالی که عقل و نقل در کنار هم فهم عمیق‌تری از دین را ممکن می‌سازند.
جمع‌بندی نهایی	روش ایزوتسو با وجود نوآوری‌های خود، به دلیل عدم توجه به بستر تاریخی و تفاسیر شیعی، دارای کاستی‌هایی است. ترکیب روش‌های زبان‌شناختی با آموزه‌های اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> ضروری است.	برای دستیابی به تفسیری جامع‌تر و دقیق‌تر از قرآن، باید از تفاسیر اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> و روش‌های عقلی بهره گرفت.

نتیجه گیری

این پژوهش با واکاوی تقاطع سه گانه «معناشناسی ایزوتسو»، «الهیات شیعی» و «گفتمان شرق شناسی»، به دو دستاورد عمده دست یافته است: اولاً، نشان داده که روش ایزوتسو در تحلیل شبکه‌های معنایی قرآن، علیرغم غنای فلسفی، به دلیل تکیه انحصاری بر منابع اهل سنت و غفلت از مفاهیم بنیادین شیعی (مانند امامت، تأویل باطنی و علم لدنی)، ناتوان از بازتاب تمامیت جهان بینی قرآنی است. برای نمونه، تقلیل مفهوم «ولایت» به رابطه عمودی خدا-بنده، بدون توجه به نقش امام به عنوان «محور افقی جامعه» و «واسطه فیض الهی»، نه تنها نادیده گرفتن منابع شیعی است، بلکه نشانگر محدودیت ذاتی روش تاریخی-زبانی او در مواجهه با متونی است که بر پایه «سنت شفاهی» (روایات ائمه) استوارند. ثانیاً، این مقاله اثبات کرده که ایزوتسو، علیرغم ادعای گسست از شرق شناسی کلاسیک، ناخواسته در چارچوب انگاره‌هایی مانند «متن محوری افراطی»، «تقلیل گرایی تاریخی» و «تحمیل معیارهای غربی بر مفاهیم دینی» حرکت می‌کند. تحلیل او از «ایمان» به عنوان مفهومی وام گرفته از مسیحیت حبشه، در تناقض آشکار با روایات شیعی است که ایمان را به «شناخت امام» گره می‌زند. این تناقض، ریشه در هم‌سویی پنهان او با پارادایم شرق شناسی دارد که متون دینی شرق را فاقد اصالت و وابسته به منابع خارجی می‌پندارد. با این حال، پژوهش حاضر صرفاً به نقد ایزوتسو بسنده نکرده، بلکه با ارائه الگوی سه سطحی معناشناسی تطبیقی (زبانی، فرازبانی، انتقادی)، راهکاری برای عبور از این بن‌بست‌ها پیشنهاد داده است. در سطح نخست، تحلیل واژگان کلیدی شیعی (مانند «امام» و «غیبت») با روش ایزوتسو، امکان کشف نظام مندی مشابه شبکه‌های قرآنی را فراهم می‌کند. در سطح دوم، تلفیق این یافته‌ها با روایات ائمه درباره «بطون قرآن»، ضعف روش ایزوتسو در بیتوجهی به زمینه‌های فرازبانی را جبران می‌نماید. در سطح سوم، نقد شرق شناسی نهفته در آثار ایزوتسو، امکان خوانشی خودبنیاد از متون شیعی را بدون تقلیل به گفتمان غربی میسر می‌سازد. این مقاله از یک سو، افق‌های جدیدی در مطالعات بینارشته‌ای قرآن و شیعه‌شناسی می‌گشاید و از سوی دیگر، با آشکارسازی تعامل پیچیده بین «معناشناسی»، «الهیات» و «سیاست دانش»، مسیر را برای پژوهش‌های آتی در حوزه «نقد شرق شناسی دینی» هموار می‌کند. به عنوان گام بعدی، می‌توان ظرفیت‌های این الگو را در تحلیل مفاهیم پیچیده‌ای مانند «مهدویت» و «وحدت وجود» در حکمت متعالیه شیعی به آزمون گذاشت.

فهرست منابع

- ابن ابی‌جمهور، محمد بن زین‌الدین، عوالی اللئالی العزیزه فی احادیث الدینیہ، قم: نشر دار سیدالشهداء، ۱۴۰۵.
- ابن قتیبة الدینوری، عبدالله بن مسلم، المعارف. قاهره: دارالمعارف، ۱۴۲۷ق،
أبونعیم الأصفهانی، أحمد بن عبدالله، حلیة الأولیاء و طبقات الأصفیاء، بیروت: دارالکتب العربی.
۱۴۰۷ق،
- اچسون، جین، مبانی زبان‌شناسی، ترجمه: محمد فائض، تهران، نگاه، ۱۳۷۱.
- أحمد بن حنبل، أبو عبدالله، المسند، بیروت: دارالصادر. ۱۴۱۶ق،
اختیار، مرتضی، زبان‌شناسی و معاشناسی. تهران: انتشارات امیرکبیر، بی‌تا.
اصفهانی، محمدحسین، ۱۳۸۷، رساله فی نقد البرهان العقلی. مشهد: مؤسسه پژوهشی حکمت اسلامی. ۱۳۴۸.
- الترمذی، محمد بن عیسی، سنن الترمذی، بیروت: دارالغرب الإسلامی. ۱۴۱۹ق،
التستری، نورالله بن شریف‌الدین، إحقاق الحق و إزهاق الباطل، قم: مکتبه آیة‌الله المرعشی.
۱۳۶۲ق،
- الحاکم النیشابوری، محمد بن عبدالله، المستدرک علی الصحیحین، بیروت: دارالکتب العلمیة.
۱۴۳۵ق،
- السلیمی، سلیم بن قیس، أسرار آل محمد. قم: انتشارات هجرت، ۱۳۸۴ق.
الشیرازی، صدرالدین محمد، الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ۱۳۸۳.
- بی‌پرویش، مانفرد، زبان‌شناسی جدید، ترجمه: محمدرضا باطنی، تهران، آگاه، ۱۳۶۳.
حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، دار احیاء التراث العربی،
بیروت. ۱۴۲۸ق.
- حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تهران: مؤسسه الطباعة والنشر.
۱۴۱۱ق.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه، نورالثقلین. قم: انتشارات اسماعیلیان. ۱۴۱۵ق.
ساغروانیان، سیدجلیل، فرهنگ اصطلاحات زبان‌شناسی، مشهد: نشر نما. ۱۳۶۹.

سعیدی روشن، محمدباقر، زبان قرآن و مسائل آن، سمت و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ۱۳۹۱.
 طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی. ۱۳۹۰.
 طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت،
 چاپ اول. ۱۴۱۵ق.

غزالی، ابوحامد، احیاء علوم الدین، قاهره: دار احیاء الکتب العربیه. بی تا.
 فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله، اللوامع الإلهیة فی المباحث الکلامیة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات
 اسلامی. ۱۴۲۲ق.

قنبری، مرتضی، روششناسی ایزوتسو در معناشناسی قرآن. تهران: انتشارات سمت. ۱۳۸۵،
 کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق،
 لاینز، جان، معناشناسی زبان شناختی، ترجمه حسین واله، تهران، گام نو. ۱۳۸۵،
 مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار بیروت: دارالاحیاء التراث العربی. ۱۴۰۳ق،
 Izutsu, Toshihiko. God and Man in the Quran. Tokyo: Keio University Press,
 1964.

Izutsu, Toshihiko. Ethico-Religious Concepts in the Quran. Montreal: McGill-
 Queen's Press, 2002.

Blachère, Régis. Introduction au Coran. Paris: Maisonneuve, 1959.

Madelung, Wilferd. The Succession to Muhammad. Cambridge: Cambridge
 University Press, 1997.

Corbin, Henri. History of Islamic Philosophy. London: Kegan Paul. 1993.

References

- Abū Nu‘aym al-Iṣfahānī, Aḥmad ibn ‘Abdullāh. (1407 AH). *Hilyat al-Awliyā’ wa Ṭabaqāt al-Aṣfiyā’*. Beirut: Dār al-Kitāb al-‘Arabī.
- Aḥmad ibn Ḥanbal, Abū ‘Abdullāh. (1416 AH). *al-Musnad*. Beirut: Dār al-Ṣādir.
- Aitchison, Jean. (1371 SH). *Mabānī-yi Zabān-shināsī*. Translator: Muḥammad Fayiz. Tehran: Nigāh.
- Bierwisch, Manfred. (1363 SH). *Zabān-shināsī-yi Jadīd*. Translator: Muḥammad-Reza Bāṭinī. Tehran: Āgāh.
- Blachère, Régis. (1959). *Introduction au Coran*. Paris: Maisonneuve.
- Corbin, Henri. (1993). *History of Islamic Philosophy*. London: Kegan Paul
- Fāḍil Miqdād, Miqdād ibn ‘Abdullāh. (1422 AH). *al-Lawāmi’ al-Ilāhiyyah fī al-Mabāḥith al-Kalāmiyyah*. Qom: Intishārāt-i Daftar-i Tablīghāt-i Islāmī.
- Ghazālī, Abū Ḥamid. (n.d). *Ihyā’ ‘Ulūm al-Dīn*. Cairo: Dār Ihyā’ al-Kutub al-‘Arabiyyah.
- Ḥākim al-Naysābūrī, Muḥammad ibn ‘Abdullāh. (1435 AH). *al-Mustadrak ‘alā al-Ṣaḥīḥayn*. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ḥaskānī, ‘Ubayd Allāh ibn ‘Abdullāh. (1411 AH). *Shawāhid al-Tanzīl li-Qawā’id al-Tafḍīl*. Tehran: Mu’assasat al-Ṭibā‘ah wa al-Nashr.
- Ḥurr ‘Āmilī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1428 AH). *Wasā’il al-Shī‘ah ilā Tahṣīl Masā’il al-Sharī‘ah*. Beirut: Dār Ihyā’ al-Turāth al-‘Arabī.
- Ḥuwayzī, ‘Abd ‘Alī ibn Jum‘ah. (1415 AH). *Nūr al-Thaqalayn*. Qom: Ismā‘īliyān Publications.
- Ibn Abī Jumhūr, Muḥammad ibn Zayn al-Dīn. (1405 AH). *‘Awālī al-La’ālī al-‘Azīzah fī al-Aḥādīth al-Dīniyyah*. Qom: Nashr Dār Sayyid al-Shuhadā’.
- Ibn Qutaybah al-Dīnawarī, ‘Abdullāh ibn Muslim. (1427 AH). *al-Ma‘ārif*. Cairo: Dār al-Ma‘ārif.
- Ikhtiyār, Murtaḍā. (1348 SH). *Zabān-shināsī va Ma’nā-shināsī*. Tehran: Intishārāt-i Amīr Kabīr Publications.
- Iṣfahānī, Muḥammad-Ḥusayn. (1387 SH). *Risālah fī Naqd al-Burhān al-‘Aqlī*. Mashhad: Ḥikmat-i Islāmī Research Institute.

- Izutsu, Toshihiko. (1964). *God and Man in the Quran*. Tokyo: Keio University Press.
- Izutsu, Toshihiko. (2002). *Ethico-Religious Concepts in the Quran*. Montreal: McGill Queen's Press.
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb. (1407 AH). *al-Kāfī*. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah.
- Lyons, John. (1385 SH). *Ma'nā-shināsī-yi Zabān-shinākhī*. Translator: Husayn Wālih. Tehran: Gām-i Nu Publications.
- Madelung, Wilferd. (1997). *The Succession to Muhammad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Majlisī, Muḥammad-Bāqir ibn Muḥammad-Taqī. (1403 AH). *Biḥār al-Anwār*. Beirut: Dār Ihyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Qanbarī, Murteza. (1385 SH). *Ravesh-shināsī-yi Izutsu dar Ma'nā-shināsī-yi Qur'an*. Tehran: SAMT Publications.
- Sāgharvānīyān, Sayyid Jalīl. (1369 SH). *Farhang-i Iṣṭilāḥāt-i Zabān-shināsī*. Mashhad: Namā Press.
- Sa'īdī Rūshan, Muḥammad-Bāqir. (1391 SH). *Zabān-i Qur'an va Masā'il-i Ān*. Tehran: SAMT and Research Institute of Hawzeh and University.
- Shīrāzī, Ṣadr al-Dīn Muḥammad. (1383 SH) *al-Ḥikmah al-Muta'aliyah fī al-Asfār al-'Aqliyyah al-Arba'ah*. Tehran: Bunyād-i Ḥikmat-i Islāmī-yi Ṣadrā.
- Sulaym ibn Qays. (1384 AH). *Asrār Āl Muḥammad*, Qom: Hijrat Publications.
- Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad-Ḥusayn. (1390 SH). *al-Mīzān fī Tafṣīr al-Qur'an*. Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī.
- Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan. (1415 AH). *Majma' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'an*, 1st edition. Beirut: Mu'assasat al-'Alamī lil-Maṭbū'āt.
- Tirmidhī, Muḥammad ibn 'Īsā. (1419 AH). *Sunan al-Tirmidhī*. Beirut: Dār al-Gharb al-Islāmī.
- Tustarī, Nūr Allāh ibn Sharīf al-Dīn. (1362 AH). *Iḥqāq al-Ḥaqq wa Izhāq al-Bā'il*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library.